

Державне управління: удосконалення та розвиток № 1, 2016

УДК: 351.86

О. П. Борис,
кандидат технічних наук,
заступник начальника Українського науково-дослідного інституту цивільного захисту

ІСТОРИЧНІ ТЕНДЕНЦІЇ ФОРМУВАННЯ ТА РОЗВИТКУ СИСТЕМИ ЦИВІЛЬНОГО ЗАХИСТУ В УКРАЇНІ ТА СВІТІ

O. P. Boris,
candidate of technical sciences,
Deputy Chief of the Ukrainian Research Institute of Civil Protection

HISTORICAL TRENDS FORMATION AND DEVELOPMENT OF THE SYSTEM OF CIVIL PROTECTION IN UKRAINE AND THE WORLD

У статті проаналізовано історичні тенденції формування та розвитку системи цивільного захисту в Україні та світі. Зазначено, що в умовах реформування системи державного управління та цивільного захисту особливої уваги набуває питання визначення історичної послідовності формування національної системи захисту населення і територій у надзвичайних ситуаціях. Установлено, що вивчення історії становлення цивільного захисту дозволяє усвідомити основні умови та небезпеки, що впливали на суспільство в певні історичні періоди та які саме заходи державного регулювання застосовувались для зниження ризику їх впливу на життя і здоров'я людини. Наголошено, що знання первинних джерел і аспектів історичного формування та послідовності розвитку системних підходів щодо захисту державних інтересів країн світу дозволяє чітко окреслити мотивацію та підґрунтя становлення світової системи цивільного захисту, а також вплив зовнішньополітичних факторів на формування національної системи, її стратегічну мету, основні цілі, завдання. Запропоновано нові часові етапи становлення, формування, розвитку та реформування цивільної оборони в Україні.

The article analyzes the historical trends in the formation and development of the civil protection system in Ukraine and in the world. It is noted that in the conditions of reforming the system of public administration and civil protection, special attention is given to determining the historical sequence of the formation of the national system of protection of population and territories in emergency situations. It has been established that the study of the history of the establishment of civil protection allows us to understand the main conditions and dangers that influenced society in certain historical periods and which measures of state regulation were used to reduce the risk of their impact on human life and health. It is emphasized that the knowledge of the primary sources and aspects of historical formation and the sequence of development of systemic approaches to the protection of the state interests of the countries of the world allows us to clearly outline the motivation and foundation for the formation of the world civil protection system as well as the influence of foreign policy factors on the formation of the national system, its strategic goal, task. New time periods of formation, formation, development and reform of civil defense in Ukraine are offered.

Ключові слова: державне управління, історія становлення цивільного захисту, реформування системи державного управління та цивільного захисту, становлення світової системи цивільного захисту.

Key words: public administration, the history of the formation of civil protection, the reform of the system of public administration and civil protection, the formation of a world civil defense system.

Постановка проблеми

Первинним фактором розуміння сучасної організації цивільного захисту України, механізмів державного управління та регулювання зазначеної сфери державної діяльності є визначення історичної послідовності формування національної системи захисту населення і територій у надзвичайних ситуаціях. Вивчення історії становлення цивільного захисту дозволяє усвідомити основні умови та небезпеки, що впливали на суспільство в певні історичні періоди та які саме заходи державного регулювання застосовувались для зниження ризику їх впливу на життя і здоров'я людини. Знання первинних джерел і аспектів історичного формування та послідовності розвитку системних підходів щодо захисту державних інтересів країн світу дозволяє чітко окреслити мотивацію та підґрунтя становлення світової системи цивільного захисту, а також вплив зовнішньополітичних факторів на формування національної системи, її стратегічну мету, основні цілі, завдання.

Наукові дослідження історії становлення і розвитку системи цивільного захисту в Україні надають можливість ідентифікувати апробовані часом, дієві механізми та інструменти державного регулювання, що можуть бути використані для підвищення рівня ефективності існуючої національної системи державного управління у зазначеній сфері. Знання історії необхідне для прогнозування тенденцій і аргументованого визначення положень подальшого стратегічного розвитку системи державного управління у сфері цивільної безпеки України, її адаптації до Єдиного механізму цивільного захисту країн Європейського союзу з урахуванням національних особливостей притаманних системі цивільного захисту України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Теоретичні та методологічні основи державного управління у сфері цивільного захисту, його механізми, шляхи вирішення ключових питань реалізації політики у цій сфері досліджували вчені: В.Акімов, С.Андреев, М.Брушлинський, Ю.Воробйов, Ю.Глуховенко, В.Доманський, Л.Жукова, О.Могильниченко, М.Стеблюк, О.Труш, Г.Федулов, В.Федоренко, В.Шоботов, І.Шпільовий та ін.

Водночас досліджень, у яких із позицій системного підходу розглянуто історичні тенденції формування та розвитку системи цивільного захисту в Україні та світі, практично немає.

Мета статті

Метою статті є аналіз історичних тенденцій формування та розвитку системи цивільного захисту в Україні та світі.

Виклад основного матеріалу дослідження

Багато науковців, що вивчали історію цивільного захисту в Україні, пов'язують його становлення і розвиток передусім із Цивільною обороною (ЦО) СРСР [1, 2, 3]. Загальні історичні періоди становлення цивільного захисту в Україні спираються на часові рамки внутрішнього державного регулювання від системи протиповітряного і протихімічного захисту до Штабів цивільної оборони Радянського союзу і Міністерства надзвичайних ситуацій України:

I етап (березень 1918 р. – жовтень 1932 р.);

II етап (листопад 1932 р. – червень 1941 р.);

III етап (червень 1941 р. – травень 1945 р.);

IV етап (червень 1945 р. – липень 1961 р.);

V етап (червень 1961 р. – вересень 1970 р.);

VI етап (жовтень 1970 р. – серпень 1991 р.);

VII етап (вересень 1991 р. – сьогодні).

Питання більш ширшого розгляду історії формування основ цивільного захисту через розгляд впливу фактичних цивілізаційних загроз, аналіз історичних фактів, що слугували їх підґрунтям, процесів державного та міждержавного регулювання спрямованих на протидію ним, а також вивчення співвідношення рівня цивільної безпеки із світовими зовнішньополітичними процесами в Україні опрацьовувались окремими науковцями але через призму ЦО СРСР.

Так залишається мало вивченим вплив на суспільство та історичне місце в формуванні існуючої системи цивільного захисту України загроз пов'язаних із виникненням пожеж та процеси державного регулювання, що спрямовувались на запобігання їх виникненню і забезпечення гасіння, а також процеси світової глобалізації і їх вплив на розширення функцій пожежної охорони в інших країнах.

У період новітньої (сучасної) історії формування системи цивільного захисту в Україні, що відповідає початку відновлення державності нашої країни, відбулась зміна національного стратегічного курсу. Зовнішньополітичні фактори та внутрішні аспекти державного розвитку, в першу чергу щодо демілітаризації країни, значно вплинули на становлення цивільного захисту населення і територій. З метою всебічного розуміння процесу формування основ та розвитку цивільного захисту України, що відбувається і на цей час, слід розглянути, як мінімум, дві складові сучасної системи, а саме: місце та роль в формуванні цивільного захисту Цивільної оборони та Державної пожежної охорони України.

Вчені, що розглядали історію становлення цивільного захисту України, пов'язують першопричинні умови формування підґрунтя цивільної оборони із подіями Першої світової війни, а саме із початком використання військами Кайзерівської германії хімічної зброї [1, 2].

Так у період 1915 року імперське російське командування повідомляло про більш ніж тисячу загиблих в наслідок газової атаки у січні та 6 тисяч військових у травні, а в наслідок наступних двох газових атак про втрату ще близько 25 тисяч осіб [4].

Протягом трьох тижнів артобстрілів у літку 1917 року поблизу міста Іпр у наслідок застосування отруйних речовин отримали поранення 14 тисяч британських та французьких військових, 500 з яких померли. Надалі протягом 1917 року були поранені ще більше ніж 13 тисяч французьких військових з яких 143 отримали смертельні отруєння.

Воєнні дії Германії призвели до «хімічної гонки озброєння». Франція, Велика Британія і США розпочали розробку та виробництво власної зброї масового знищення, що почала застосовуватись у воєнних діях.

Всього за роки Першої Світової війни, за різними джерелами, у наслідок дії отруйних речовин отримали ушкодження від 1,2 мільйона до 1,5 мільйона людей, загинуло від 30 тисяч до 91 тисячі військових країн учасниць військових дій [4].

Історично зафіксована реальність подій та масштабність наслідків застосування хімічної зброї дає розуміння обставин та умов за яких склалась життєва необхідність прийняття заходів, що сприяли протидії загрозам.

Розвиток хімічного озброєння і використання у військових цілях повітряного транспорту значно підвищили рівень загроз ураження військових та мирного населення, що перебувало у зоні військових дій, та як наслідок сприяло розвитку сил протиповітряної та протихімічної оборони, перші підрозділи яких були утворені на теренах України у 1918 році.

Після Першої Світової війни, Велика Британія, Франція, Іспанія, Італія і Японія використовували хімічну зброю при вирішенні своїх колоніальних конфліктів, що призвело до ще більшого соціального напруження пов'язаного із безпекою життю та здоров'ю людини. Проблема виступала настільки гострою, що послугувала основним аспектом для міждержавного врегулювання на початку XX сторіччя.

Вагомим інструментом міждержавного регулювання у сфері цивільної безпеки за наслідками Першої Світової війни можливо вважати підписання 28 світовими державами так званого Женевського протоколу (1925), що підтверджував положення ст. 23, 24 Гаагської Конвенції (1907) та фіксував заборону застосування у військових конфліктах задушливих, отруйних або інших подібних газів і бактеріологічних засобів, але не обмежував її виготовлення і зберігання.

Зазначений період історії можливо вважати першим етапом становлення цивільної оборони, що завершився ратифікацією Женевської Протоколу. Події Першої Світової війни та подальших колоніальних конфліктів підсилили рівень суспільної небезпеки, що послугувало необхідності прийняття рішень спрямованих на упередження загроз і як наслідок прийняттю відповідного міждержавного регуляторного акту, спрямованого на обмеження використання зброї масового ураження та у питаннях захисту громадян у період можливих війн, що можливо розглядати як формування підґрунтя сучасного поняття – цивільний захист.

Подальша історія формування і розвитку цивільного захисту на теренах України безпосередньо пов'язана із історією формування, розвитку і діяльності протиповітряної оборони СРСР (ППО), що досить детально описано військовими істориками СРСР [5]. У період Другої Світової війни система ППО відіграла важливу роль у забезпеченні обороноздатності Радянського Союзу. Поштовхом до розвитку якої слугувала життєва необхідність захисту народного господарства і населення, що призвело до необхідності термінового розширення функцій ППО щодо проведення обов'язкової підготовки населення до дій в умовах війни та організації захисту населення. В перший рік війни, відповідно до загальної інформації комітету оборони СРСР, було пристосовано та побудовано захисних укриттів у кількості, що забезпечували можливість перебування в них майже 20 мільйонів осіб, спеціальну підготовку пройшли близько 53 мільйонів громадян країни, а в підрозділах місцевих ППО нараховувалось понад 6 мільйонів осіб.

Винайдення і застосування наприкінці війни ядерної зброї послугувало поштовхом до вдосконалення системи і органів ППО. Ядерні атаки японських міст Хіросіми та Нагасакі, здійснені збройними силами США, призвели до миттєвої загибелі 130 тисяч мешканців міст, а загальна кількість померлих до кінця 1945 року склала ще близько до 500 тисяч осіб. Новий аспект суспільної небезпеки пов'язаний з появою нової зброї масового ураження потребував удосконалення і підвищення ефективності захисту населення і народного господарства країни. У післявоєнний період з метою подальшого укріплення обороноздатності ППО організовувалась по всій території СРСР [6].

Із закінченням Другої Світової війни відбулась зміна світових зовнішніх політичних факторів. Катастрофічні наслідки війни призвели до підписання норм міждержавного регулювання – Женевських Конвенцій «Про захист жертв війни» (1949), що складаються із чотирьох універсальних міжнародних договорів:

– Конвенція про поліпшення долі поранених і хворих у регулярних арміях;

– Конвенція про поліпшення долі поранених, хворих і осіб, що потерпіли в корабельних аваріях, зі складу збройних сил на морі;

– Конвенція про поводження з військовополоненими;

– Конвенція про захист цивільного населення під час війни.

Особливе значення в міждержавному регулюванні спрямованому на забезпечення суспільного захисту відіграла IV Женевська Конвенція «Про захист цивільного населення під час війни». Положення Конвенції проголосили основи міжнародних норм захисту кожної особи, яка опинилась у зоні збройного конфлікту, незалежно від її національності чи території перебування та встановили права на повагу до їхньої особистості, честі, сімейних прав, релігійних переконань, обрядів та звичаїв.

Зазначений період можливо вважати другим етапом формування цивільної оборони, що завершився ратифікацією Женевських Конвенцій, а IV Женевську Конвенцію – першим документом міжнародного права, яким окремо виділено питання захисту цивільного населення.

Саме в цей час СРСР завершує розробку та проводить перше ядерне випробування, а з початком 1950 року починає свій відлік так звана – «гонка ядерних озброєнь». Нагнітання якої та, як наслідок, – розширення кола суспільних небезпек, пов'язаних із воєнними конфліктами, можливо умовно виділити як початок становлення основ цивільної оборони, що безпосередньо пов'язано із формуванням окремих положень та поняття цивільного захисту в майбутньому.

Подальше формування державної системи захисту з урахуванням зростання рівня безпеки щодо можливості виникнення ядерного конфлікту призвело до серйозного перегляду основних цілей та завдань оборонного комплексу СРСР, які існуюча система ППО не здатна була вирішити. Таким чином відповідно до Положення «Про цивільну оборону СРСР» (1961) в країні почала реалізовуватись нова оборонна стратегія. Означеним актом державного регулювання історично чітко зафіксовано час запровадження на теренах СРСР поняття «цивільна оборона». Цивільна оборона (ЦО) стала системою загальнодержавних оборонних заходів, головним завданням якої визначалась завчасна організація захисту населення і народного господарства країни від можливих уражень ядерної, хімічної, бактеріологічної зброї, а також проведення рятувальних і невідкладних аварійно-відновлювальних робіт в осередках ураження. Слід зазначити, що завданнями ЦО передбачалось проведення системних заходів захисту об'єктів народного господарства та населення у мирний час, базувалось на територіально-виробничому принципі, що на той час був досить ефективним принципом державного управління. При цьому, особлива увага приділялась захисту об'єктів стратегічного значення, як економічної основи обороноздатності держави. Працездатність таких об'єктів залежала і від рівня збереження здоров'я і життя тієї частини населення, що мала забезпечувати їх діяльність у період можливого військового конфлікту.

За своєю важливістю питання ЦО вийшли на першочерговий державний рівень і на період ескалації світового військового конфлікту залишались важливим аспектом державного управління. Саме означений історичний факт сприятиме в послідуочому ототожненню понять «цивільна оборона» і «цивільний захист».

Підтвердження обставин крайньої напруги та високого рівня ризику виникнення воєнного конфлікту тих часів є історичний факт військового протистояння між США та СРСР – «Карибська криза» (1962). У наслідок політичних розбіжностей та боротьби економічних систем двох наддержав світ перебував на межі глобальної ядерної війни. Також слід зазначити, що на період початку 60-х років, статусом ядерної країни вже володіли Велика Британія та Франція.

Загострення зовнішньополітичної ситуації безпосередньо відображалось на удосконаленні механізмів державного управління ЦО СРСР спрямованих на підвищення організації діяльності та підвищення ефективності захисту населення і об'єктів народного господарства. Розпочався процес утворення Штабів ЦО СРСР за адміністративним принципом поділу, а саме в рівнях: союзних, автономних республік, країв, областей, міст, районів, об'єктів народного господарства, та подвійним підпорядкуванням органам виконавчої влади і Міністерства оборони. Таким чином, система ЦО охопила всі рівні державного управління країни і надалі продовжила свій розвиток за територіально-виробничим принципом. Відповідно до адміністративного поділу території країни, територіальний принцип реалізовувався через відповідальність за стан ЦО виконавчих органів влади областей, міст і районів, сільської місцевості, а виробничий принцип полягав в організації ЦО на кожному промисловому об'єкті, в установах та організаціях.

Високий рівень загрози виникнення ядерного конфлікту або застосування ядерного озброєння потребував негайного міждержавного врегулювання. Першими такими актами стали Багатосторонній Договір про заборону випробувань ядерної зброї в атмосфері, космосі і під водою (1963) та Договір про нерозповсюдження ядерної зброї (1968), яким передбачалось обмеження розширення кількості ядерних держав, встановлення контролю над ядерним озброєнням, обмеження можливості виникнення збройного конфлікту із застосуванням такої зброї та створення умов для використання атомної енергії в мирних цілях. Послідууючі двосторонні перемовини США та СРСР щодо обмеження стратегічних озброєнь і відповідні договори продовжили тенденцію щодо зниження військового напруження в світі.

В окреслений період часу, на фоні зниження військової ескалації набуває значення інший аспект, який значно вплинув на формування основ цивільного захисту та сприяв адаптації системі ЦО новим видам небезпек, що поставали перед суспільством – природним та техногенним катастрофам.

Природні катаклізми лише в період до 80-х років XX століття, описаного вище, завдали людству не меншої шкоди, ніж війни. Про масштабність стихійних лих та тяжкість наслідків свідчать наступні історичні факти.

1. Землетрус у Чилі (1960). Сила в епіцентр землетрусу в Тихому Океані склала дев'ять з половиною балів. В наслідок сейсмічних коливань та цунамі загинуло кілька тисяч чоловік. Збитки склали більш ніж півмільярда доларів.
2. Лавина в Перу (1970). Кам'яно-крижана лавина з гори Уаскарана накрила селища та міста в річній долині Ріо-Санта. В результаті катаклізму 70 тисяч осіб загинуло та 150 тисяч були поранені.
3. Циклон Бола (1970). Тропічний циклон охопив територію індійської Західної Бенгалії і східного Пакистану, число жертв остаточно не було встановлено, але коливається від трьох до п'яти мільйонів осіб.
4. Гребля Баньцяо (1975). В наслідок сильних дощових опадів не витримала натиску води дамба на річці Жу, провінція Хенань, Китай. У наслідок затоплення було зруйновано шість мільйонів будівель, приблизно 26 тисяч осіб потонуло та понад 145 тисяч померли від епідемій, що поширилися унаслідок катастрофи.
5. Землетрус у Таншані (1976). Під уламками будівель міста Таншань, провінція Хебей, Китай загинуло близько 220 тисяч осіб.

Існуючі фактори безпеки, пов'язані із описаними подіями, значною мірою вплинули на загальне світосприйняття і усвідомлення пріоритетів розвитку систем попередження, захисту та ліквідації можливих наслідків стихійних лих. Логічним завершенням яких можливо вважати закріплення на міждержавному рівні поняття «цивільна оборона», що відповідає прийняттю Додаткового протоколу (1977) до Женевських конвенцій (1949). Відповідно з яким (Протокол I) окремий розділ IV Конвенції цілком присвячений цивільній обороні та визначає сферу її застосування і завдання. Таким чином було встановлено, що Цивільна оборона – це виконання гуманітарних завдань, спрямованих на захист цивільного населення від небезпеки і допомогу в усуненні безпосередніх наслідків воєнних дій або лиха, а також створення умов, необхідних для його виживання. Такими завданнями визначені:

- оповіщення;
- евакуація;
- надання сховищ та їх обладнання;
- проведення заходів із світломаскування;
- рятувальні роботи;
- медична та релігійна допомога;
- боротьба з пожежами;
- виявлення та визначення небезпечних районів;
- знезараження та інші подібні заходи захисту;
- термінове надання житла та постачання;
- термінова допомога у встановленні та підтриманні порядку в районах лиха;
- термінове поновлення необхідних комунальних служб;
- термінове поховання трупів;
- допомога у збереженні об'єктів, суттєво необхідних для виживання;
- додаткова діяльність, що є необхідною для здійснення будь-якого з вище наведених завдань, а також планування і організація їх виконання та інші.

Запровадження акту міждержавного регулювання у сфері цивільної оборони слід розцінювати як третій і остаточно етап формування ЦО, а введення у завдання ЦО питань щодо мінімізації наслідків стихійних лих – початком формування основ цивільного захисту.

Слід зазначити, що попередні міжнародні акти державного регулювання спрямовані на захист населення та жертв військових конфліктів носили виключний декларативний принцип і ґрунтувалися на договірних угодах воюючих сторін. Запроваджене Протоколом і обов'язкове дотримання норм міжнародного гуманітарного права змінило це положення і від тепер має застосовуватись за будь-яких обставин.

Також слід виділити інший вкрай важливий факт. Документом приділяється окрема увага та вводяться поняття захисту населення від наслідків стихійних лих та обмеження впливу на природне середовище, тим самим запроваджується основи майбутнього поняття життєдіяльності – наріжного каменю цивільного захисту населення і територій. Беззаперечно захист здоров'я та навколишнього середовища запропонований положеннями Протоколу в цілому переслідує дещо іншу кінцеву ціль, а саме виживання населення на територіях, що зазнали впливу воєнних дій і пов'язаних із ними наслідками, але означені формулювання є чіткими ознаками чергової зміни суспільної свідомості щодо цивільної безпеки.

Розвиток економічного прогресу у XX сторіччі призвів до значного зросту промислового сектору. При цьому відсутність системного підходу до забезпечення промислової безпеки призвела до низки жаклих трагедій, що за своїми масштабами та наслідками змінили кон'юнктуру та пріоритети у політичному середовищі європейських країн.

м. Фліксборо, Англія (1974). В результаті вибуху парів циклогексану на заводі NYPRO загинули 28 осіб, ще 64 людини стали жертвами пожеж і були поховані під уламками зруйнованих будівель. Катастрофа завдала більш ніж значної матеріальної шкоди у 36 мільйонів фунтів стерлінгів.

м. Севезо, Італія (1976). В результаті аварії на заводі фірми ICMESA стався викид у повітря діоксину. Впливу отрути піддалися більше 100 тисяч осіб, найбільш ураження отримали діти, двох з яких врятувати не вдалось. Загинуло та було примусово знищено близько 60 тисяч тварин. На забруднених територіях неможливо здорове існування людини і досі.

Наслідки техногенної катастрофи в м. Севезо мали довготривалі рамки. Так у 1977 році на територіях хімічного ураження зафіксовано 39 випадків вроджених вад, що значно перевищувало середньо статистичні дані, а в період до 1986 року в районі катастрофи від раку померло близько 500 осіб. Понад два роки продовжувались роботи по вивезенню із зони аварії і укриттю в бетонних могильниках тисяч тонн ґрунту й рослинної біологічної маси, кремації трупів тварин.

Обставини аварії широко обговорювалися в засобах масової інформації та розглядалися у спеціальній літературі. Однак лише через три роки з моменту катастрофи парламентом Італії були розглянуті підсумки розслідування (1979). Основними причинами аварії і значних наслідків визначались низький рівень забезпечення безпеки виробництва, відсутність своєчасної інформації і оповіщення про загрозу муніципальних органів і населення, не своєчасність заходів із евакуації людей.

Події із ліквідації наслідків катастроф техногенного характеру значно вплинули на подальший розвиток систем запобігання промисловим (хімічним) аваріям, а остання послужила поштовхом до прийняття Радою Європейського Економічного Співтовариства спеціальної Директиви № 82/501/ЕЕС відомої під назвою «Директива Севезо» (1982). Зазначений акт державного регулювання щодо великомасштабних катастроф став фундаментом сучасного законодавства у сфері промислової безпеки і на транспорті країн Європейського Союзу.

Подальші інциденти на об'єктах промислового сектору, а також при видобутку і транспортуванні небезпечних речовин призвели до низки значних техногенних аварій і екологічних катастроф масштабності наслідків яких вразили світову історію.

м. Бхопал, Індія (1984). Визнана найбільш масштабнішою катастрофою у Світі. В наслідок викиду парів метілізоціаната на хімічному заводі Union Carbide загинули понад 25 тисяч людей, а загальна кількість постраждалих оцінюється у 200-600 тисяч чоловік.

Північне море (1988). Катастрофа визнана найбільшою в нафтовидобувній галузі. В результаті витоку газу і подальшого вибуху на нафтовій платформі Piper Alpha загинуло 167 осіб. Матеріальні збитки склали 3,4 мільярда доларів.

м. Пасадена, США (1989). Серія вибухів в наслідок витоку ізобутану на хімзаводі Phillips Petroleum Company та послідоючі за ними пожежі призвели до загибелі 23 людей, 314 отримали поранення.

Аляска, США (1989). В наслідок аварії танкера компанії Exxon Valdez у воду потрапило більше 11 мільйонів галонів нафти, що призвело до великомасштабної екологічної катастрофи та забрудненню 1 900 км берегової лінії. На ліквідацію наслідків витрачено 2,5 мільярда доларів, виплати за судовими рішеннями склали 5 мільярдів доларів.

Постійне узагальнення причин виникнення, факторів впливу і обставин розвитку, а також аналіз наслідків великомасштабних промислових аварій сприяли доповненню Директиви Севезо I та розширення сфери її дії. Так Європейською Комісією було запропоновано поступове доопрацювання положень щодо зберігання небезпечних речовин, запобігання виникненню інцидентів, обмеження розповсюдженню і мінімізації наслідків аварій, підвищення рівня реагування, розширення прав громадян на доступ до інформації й правосуддя. Внаслідок чого з'явилися Директива 96/82/ЕС (Директива Севезо II) та Директива 2012/18 / EU (Директива Севезо III).

Відповідні зміни у формуванні критеріїв підвищення рівня безпеки відбувалися і на світовому рівні. І не тільки щодо удосконалення у сфері хімічної, бактеріологічної і біологічної безпеки. На фоні зниження рівня ризику виникнення ядерного конфлікту набирає значення технологічна проблема використання атомної енергії. Підтвердження зростання цього аспекту впливу на формування світової системи цивільного захисту є приклади техногенних катастроф, що відбулись у наступний історичний період.

Пенсільванія, США (1979). У наслідок технологічної аварії на атомній електростанції «Три-Майл Айленд» стався викид радіоактивних газів (матеріалів) в атмосферу, пошкоджена активна зона реактора, частина ядерного палива розплавилася. Усунення наслідків тривало до 1985 року. Вважається найважчою ядерною аварією в США.

м. Чорнобиль, СРСР (1986). Викид радіоактивних матеріалів через повне зруйнування ядерного реактору призвів до найбільшої світової техногенної екологічно-гуманітарної катастрофи. У перші дні аварії загинуло 28 ліквідаторів, 237 госпіталізовані, 135 тисяч людей евакуйовані, матеріальні збитки склали 200 мільярдів доларів. Станом на 2016 рік тільки в Україні кількість населення, що постраждала у наслідок пливу радіації склала майже 2 мільйона, з яких 400 тисяч дітей.

Каталізатором накопичення наслідків небезпечних подій, що мали безпосередній вплив на формування системи цивільного захисту України, стали зовнішньополітичні аспекти, в першу чергу пов'язані із розвалом СРСР. Так прийняття Радою Республік ВР СРСР «Декларації в зв'язку із створенням Співдружності Незалежних Держав» (1991) декларувала факт припинення існування СРСР, що призвело до глобальної геополітичної перебудови. Важливим наслідком, який мав безпосередній вплив на ЦО, стало припинення гонки ядерного озброєння. Зазначений історичний період можливо вважати четвертим етапом адаптації ЦО та початком її адаптації під нову зовнішньоекономічну кон'юнктуру, який завершився рішенням 10-ої Міжнародної Конвенції з цивільного захисту (1994) щодо підписання Універсальної декларації з цивільного захисту. Підписаний 136 країнами світу акт міждержавного регулювання заклав основу нового підходу у сфері гуманітарного права, а саме: необхідності введення більш широкого поняття ніж цивільна оборона – цивільний захист. Рішення Конвенції можливо сприйняти як переломну віху у визначенні поняття «цивільний захист».

Із початком відновлення державності нашої країни розпочалось реформування системи національної безпеки України. У період новітньої історії Держави формування системи цивільного захисту Україні безперечно базується на основі затвердженого національного стратегічного курсу та реформуванні цивільної оборони, яке спрямоване на заміну застарілих підходів з цивільної оборони, розрахованих на реалії «холодної війни» [7]. Запровадження в основі цивільного захисту принципів міжнародного гуманітарного права є ключовим моментом перехідного періоду. Однак останні події військової ескалації на території України знову вносять корективи, а саме щодо розгляду питань протидії терористичним атакам у тому числі по відношенню до об'єктів ядерної, бактеріологічної і хімічної безпеки. Таким чином сьогодні продовжується п'ятий етап – етап реформування ЦО під зовнішньополітичні фактори та внутрішні аспекти державного розвитку в основу яких закладено досягнення належного рівня цивільного захисту населення і території.

Висновки

Підсумовуючи вищенаведене, зазначимо, що нами запропоновано дещо інші, на відміну від визначених військовими істориками, відносні часові етапи становлення, формування, розвитку та реформування цивільної оборони в Україні, які сформовані з урахуванням зовнішньополітичних аспектів впливу і відповідними актами міжнародного та державного регулювання визначеної сфери, а саме:

- I етап (1915 – 1930) становлення ЦО;
- II етап (1930 – 1950) формування ЦО;
- III етап (1950 – 1970) розвиток ЦО;
- IV етап (1970 – 1990) адаптація ЦО;
- V етап (1990 – сьогодні) реформування ЦО.

Основи цивільного захисту походять від завдань цивільної оборони, але мають дещо іншу кінцеву мету. Захист населення має більш широку сферу дії і не обмежується заходами, що передбачались періодом війни або реагуванням на надзвичайні ситуації пов'язані із стихійними лихами. Таким чином не можливо цілком ототожнювати поняття цивільної оборони та цивільного захисту.

На період новітньої Історії України в Світі чітко сформувалось поняття цивільного захисту, що як стверджувалось не можливо розглядати без вивчення іншої складової – історії становлення і розвитку пожежної охорони та її ролі в формуванні системи цивільного захисту України.

Перспективою подальших розвідок даної проблематики, є на наш погляд дослідження історії становлення Державної пожежної охорони та її роль в формуванні системи цивільного захисту України.

Література.

1. Васійчук В. О., Гончарук В. Є., Качан С. І., Мохняк С. М. Основи цивільного захисту: Навч. посібник / В. О. Васійчук, В. Є. Гончарук, С. І., Качан, С. М. Мохняк. – Львів: Вид-во Нац. унів-ту «Львівська політехніка», 2010. – 417 с.
2. Смирнов В. А., Дикань С. А. Основи цивільного захисту: Навч. посібник. Полтава, 2013. – 300 с.
3. Катастрофы и общество: [Монография] / [Ю. Л. Воробьев, Г. Г. Малинецкий, В. И. Осипов и др.]; М-во Рос. Федерации по делам гражд. обороны, чрезвычайн. ситуациям и ликвидации последствий стихийн. бедствий. – М.: Контакт-Культура, 2000. – 331 с.
4. Супотницький М. В. Забытая химическая война 1915–1918 гг. III. Применение химического оружия в операциях Первой мировой войны // Офицеры. – 2010. – № 5 (49). – С. 54–59.
5. Галушко Ю. І., Шершнів М. А., Карпенко В. І. Вплив розвитку військ ППО в часи Великої Вітчизняної Війни на створення ракетних військ повітряних сил Збройних сил України: Наука і техніка Повітряних Сил Збройних Сил України, 2010, № 1 (3).
6. Труш О. О. Історичний розвиток державної політики у сфері цивільного захисту України. – 2009. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/apdu/2009-2/doc/1/10.pdf>.

7. МНС України: історія становлення [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mns.gov.ua/history>.

References.

1. Vasiichuk, V.O. Goncharuk, V.Ye. Kachan, S.I. and Mokhnyak, S.M. (2010), “Fundamentals of Civil Protection” [*navchal`ny`j posibny`k*], Lviv, Ukraine.
2. Smirnov, V.A. and Dikan, S.A. (2013), “Fundamentals of Civil Protection” [*navchal`ny`j posibny`k*], Poltava, Ukraine.
3. Vorobiev, Y.L. Malinetskii, G.G. and Osipov, V.I. (2000), “Accidents and society” [*monohrafiia*], Moscow, Russia.
4. Supotnitsky, M.V. (2010), “The Forgotten Chemical War of 1915–1918”. “The use of chemical weapons in the operations of the First World War”, vol. 5 (49), pp. 54–59.
5. Galushko, Yu.I. Shershniv, M.A. and Karpenko, V.I. “Influence of the development of air defense forces during the Great Patriotic War on the creation of missile forces of the Air Forces of the Armed Forces of Ukraine” (2010), Kyiv, Ukraine.
6. Trush, O. O. (2009), “Historical development of state policy in the field of civil protection of Ukraine”, available at: <http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/apdu/2009-2/doc/1/10.pdf> <<http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/apdu/2009-2/doc/1/10.pdf>> (Accessed 12 January 2016).
7. Ministerstvo nadzvychaynykh sytuatsiy Ukrainy: istoriya stanovlennya, available at: <http://www.mns.gov.ua/history> (Accessed 12 January 2016).

Стаття надійшла до редакції 20.01.2016 р.